

FARKLI BİR BİYOETİĞİN İMKÂNI

DOĞA, İNSAN, DEVLET

SONER TAUSCHER

FARKLI BİR BİYOETİĞİN İMKÂNI

Doğa, İnsan, Devlet

SONER TAUSCHER

FARKLI BİR BİYOETİĞİN İMKÂNI

Doğa, İnsan, Devlet

SONER TAUSCHER

ISBN: 978-625-8079-12-8

1. Baskı: Ocak 2024

Paradigma Yayınları

Yayın Yönetmeni: Mehmet Akif Memmi

Editör: Asım Öz

Son Okuma: Ali Erdem Altun

Kapak Tasarımı: VID Creatives

Tüm hakları saklıdır. Bu kitabın tümünün veya içeriğinin herhangi bir bölümünün yayıncının yazılı izni olmadan fotokopi dâhil, elektronik ya da mekanik herhangi bir yolla çoğaltılması yasaktır.

Paradigma Kitap Yayıncılık Anonim Şirketi

Sertifika No: 53690

Bereketli Sok. No: 20

Kuzguncuk/Üsküdar, İstanbul

www.paradigmayayinlari.com

info@paradigmayayinlari.com

twitter.com/paradigmayayinlari

instagram.com/paradigmayayinlari

Optimum Basım San. ve Tic. Ltd. Şti.

Sertifika No: 41707

İÇİNDEKİLER

<i>Kısaltmalar</i>	6
Önsöz	7
Giriş	11
Birinci Bölüm	
İnsan Doğasından Devlete: İktidarın Serüveni	25
Batı Dünyası Tasavvurunda İnsan ve Devlet	34
Antik Dönem: İnsan, Hukuk ve Devletin Bölünmezliği	35
Helenistik Dönem ve Roma İmparatorluğu	49
Orta Çağ: Siyasal Bir Rehber Olarak Kilise Hukuku	54
Modern Dönem: Siyasal Olanın Mutlaklaşması	68
Mutlak Devletin Sınırlandırılması: Hukuk Devleti ve İnsan Hakları	88
İkinci Bölüm	
İslam Düşünce Dünyası Tasavvurunda İnsan ve Devlet	105
Hz. Muhammed Dönemi: Manevi Topluluk Olarak Devlet	112
Raşid Halifeler Dönemi: Saflik ve Yenilik Arasında	119
Hilafetten Saltanata: Saray ile Ulema Ayrışması	141
Osmanlı Dönemi	163
Üçüncü Bölüm	
Devletten Biyoiktidara Dönüşüm	183
Siyasetin Art Alanı Olarak Etik	188
Etiğin "Uygulamalı Hali": Pratik Etik	239
Biyoteknolojinin Sorgulanma Alanı: Biyoetik	251
Biyoiktidar Tekniği Olarak Biyopolitika	257
Dördüncü Bölüm	
Alternatif Bir Biyopolitikanın İmkânı	271
Varoluşsal Kaygı Bağlamında İnsan	274
İnsan Varoluşuna Biyoteknolojik Müdahale	306
İnsan Varoluşu ve Kişiliği Bağlamında Kök Hücre Araştırmaları	309
İnsani Varoluşa ve Kişiliğe İslami Bir Bakış	335
İnsan Varoluşu Açısından Yeni Bir İmkân: Tüp Bebek Uygulamaları	355
İnsani Varoluşu Sonlandırma Yöntemi Olarak Ötenazi	376
Sonuç	393
<i>Kaynakça</i>	407
<i>Dizin</i>	437

KISALTMALAR

- AB : Avrupa Birliđi
ABD : Amerika Birleşik Devletleri
AFAD : Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı
BGB : Bürgerliches Gesetzbuch
DİB : Diyanet İşleri Başkanlığı
DİYK : Diyanet İşleri Yüksek Kurulu
HGK : Hava Güvenliđi Kanunu
HLA : İnsan Lökosit Antijeni
İKBM : İnsan Kökenli Biyolojik Madde
İPK : İndüklenmiş Pluripotent Kök Hücre
MNBS : Micro-Nano-Bio-Convergence Systems
NBIC : Nano-Biyo-Enformasyon ve Nörobilim Teknolojileri
ODKN : Organ ve Doku Alınması, Saklanması, Aşılması ve Nakli Hakkında Kanun
PGT : Preimplantasyon Genetik Tanı
PNT : Prenatal Tanı
SKIP : Spezies, Kontinuum, Identität, Potentialität
TMK : Türk Medeni Kanunu
ÜYTE : Üremeye Yardımcı Tedavi Uygulamaları ve Üremeye Yardımcı Tedavi Merkezleri Hakkında Yönetmelik

ÖNSÖZ

Biyoteknolojinin tarihte daha önce hiç görülmemiş boyutta insan varoluşu, toplumsal yapı ve yönetim teknikleri üzerinde gerçekleştirilmeye başladığı değişim bir yandan hayranlık uyandırmakta bir yandan da ahlaki, etik, hukuki ve politik kaygılar doğurmaktadır. İnsanlığın yaşadığı her değişimde görüldüğü gibi biyoteknolojinin de ortaya çıkardığı varoluşsal kaygının azaltılması maksadıyla Kıta Avrupası ve Anglosakson dünyadan ahlaki ve etik yaklaşımlar, kavramsallaştırmalar geliştirilmiştir. Artık giderek biyoetik çerçevesinde ele alınan bu konular sadece etik bir kaygı olmanın ötesine geçerek biyohukuka ve biyopolitikaya zaman zaman doğrudan zaman zaman dolaylı etki etmektedir. Batı dünyasında geliştirilen biyoteknolojiye yine Batı tarihselliği içerisinde geliştirilen biyoetik yaklaşımlar, biyohukuk ve biyopolitikalar aracılığıyla evrensel hakikatler konumuna yerleştirilmektedir.

Elinizdeki çalışma, biyoteknolojinin evrensel kullanımı sırasında ortaya çıkan etik sorunların da evrensel olup olmadığına dair bir merakın sonucunda meydana gelmiştir. Bu motivasyonla öncelikle Batı dünyası ile İslam dünyasının ahlak, hukuk ve siyaset ilişkisi bağlamında benzer tarihselliklere sahip olup olmadıkları incelenmiştir. Ardından evrensel kabul edilen etik yaklaşımlar, çalışmanın odak noktasında yer alan biyoteknolojilerin ortaya çıkardığı etik sorunlar çerçevesinde ele alınmıştır. Aynı zamanda mevcut biyo-

etik kaygıların çözümüne yönelik uğraşlara İslam ahlak ve hukuk düşüncesinin muhtemel katkıları irdelenmiştir. Bunun sonucunda “evrensel” biyoetik, biyohukuk ve biyopolitik yaklaşımlara İslam ahlak ve hukuk düşüncesinden hareketle alternatif geliştirmenin imkânı sorgulanmıştır.

Bu sorgulamanın gerçekleşebilmesini sağlayan ve çalışmanın yazım süreci boyunca desteklerini her daim hissettiğim insanlara müteşekkirim. Öncelikle çalışmanın başından sonuna kadar en çok ihtiyaç duyduğum şekilde düşünsel bariyerlerimi ve zihnî tıkanmalarımı yol göstericiliğiyle bir çırpıda aşmamı sağlayan, çalışmamın her ayrıntısını titizlikle değerlendiren danışmanım Prof. Dr. Bünyamin Bezci'ye minnettarım. Yazım süreci boyunca çalışmam hakkında kısa zamanda yaptığı geri dönüşlerden ve verdiği desteklerden ötürü Prof. Dr. Zeynel Abidin Kılınç'a müteşekkirim. Prof. Dr. Fuat Aydın'a, tezin önemine dair yaptığı destek konuşmaları ve her zaman samimi, içten, olumlu ve yapıcı yaklaşımı sayesinde zorlu bir sürecin hafif atlatılmasına vesile olmasından dolayı teşekkür ederim. Ders döneminden itibaren hem çalışma konusunun şekillenmesi hem de çok yönlü akademik sohbetlerde gösterdiği katkılardan ve öğrencilerine verdiği değerden ötürü Prof. Dr. Alev Erkilet'e şükranlarımı sunarım. Yazım süreci boyunca verdiği manevi desteğin yanında akademinin diğer alanlarındaki çalışmalarımın çeşitlenmesine önemli katkılar sunan Prof. Dr. Serdar Gülener'e; Prof. Dr. Derda Küçükkalp'e ve Prof. Dr. Âdem Çaylak'a gerek bu çalışma hakkında gerekse gelecekteki çalışmalarına yönelik önemli katkılarından ötürü teşekkür ederim. İnceleme konusuyla ilgili kaynak taramalarında yaptığı yardımlardan hem çalışma konusunda hem de akademinin her alanına dair eleştirel sohbetleri ve yazım sürecindeki manevi desteğinden dolayı Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Aydoğan'a müteşekkirim.

Çalışma süreci boyunca yaptığımız sohbetlerle düşüncelerimi tartışma, sorgulama ve değerlendirme imkânı sunan Arş. Gör. Fikret Topal'a, destek ve güvenlerini esirgemeyen başta Zehra Hopyar ve Şebnem Korkmaz olmak üzere Diaspora Araştırmaları Merkezindeki arkadaşlara sabırlarından ötürü müteşekkirim.

Tüm eğitim hayatım boyunca, bu yaşta dahi hem maddi hem manevi desteğini hiçbir zaman üstümden eksik etmeyen, derdimle benden çok dertlenen anneme minnettarım.

Son 13 yıldır her türlü zorlukta yanımdan bir saniye bile ayrılmayan, maddi manevi her zorlukta yanımda duran sevgili eşim Esra Burcu Yarar Tauscher'in sonsuz desteği, sabrı ve bana olan inancı sayesinde bu çalışma mümkün hâle gelmiştir. En büyük kriz ve buhran anlarında dahi bana olan inancını ve desteğini bırakmayan, yan yana durmanın ötesinde bir olmamızı sağlayan değerli eşime çok çok müteşekkirim.

Çalışma sürecimin sonuna, ancak en önemli kısmına, yetişen kızım Ece Talia'nın yorgun babasını akşamları kapıdaki sarılmalarıyla canlandırmaları, verdiği sonsuz sevgi ve duyduğu güven hissi ile saf masumiyeti olmasaydı çalışmanın zamanında, verimli bir şekilde sonlanması muhtemelen mümkün olmayacaktı. Çok teşekkür ederim kızım.

GİRİŞ

Son üç yüzyıldaki bilimsel ve teknolojik devrimlere kadar insanlar arası ilişkiler, bunlar sonucunda meydana çıkan toplum ve devlet “geleneksel” bir yapıda organize edilmiştir. Geleneksel yapı, birey, toplum ve devlet etkileşiminin daha yatay düzlemde gerçekleşmesini mümkün kılmakta, yöneten ile yönetilen arasında her daim statü farkı bulunmakla beraber yönetici erkin, gerek teknolojik eksiklik gerekse politik bilincin tebaaya yönelik bakışının modern dönemden farklı olması sebebiyle toplumsal alanın belli bir serbesti içinde hareket etmesine imkân tanıyabiliyordu. Bilimsel ve teknolojik alandaki gelişmelerin modern devletin ortaya çıkışı, merkezileşme ve kapitalist üretim tarzıyla paralel bir şekilde ilerlemesi, bireyler arası ilişkilerin vuku bulduğu toplumsal alanı dönüştürmekle kalmamış, aynı zamanda biyopolitikanın nüvesini oluşturan yöneten-yönetilen arasındaki etkileşimin niteliğini de değiştirmiştir.

Devlet kurumu 17. yüzyılda insan yeteneklerinin arttırılıp verimli hâle getirilerek kapitalist üretim sistemine ve devletin müdafaasına hazırlanmasını sağlayan ordu ve eğitim sisteminin genelleştirilmesini mümkün kılan bilimsel ve teknolojik gelişmeler sayesinde artık odağına tebaasının bedenini ve bedeninin terbiye edilmesini almıştır. Yöneten erkin geçirdiği bu zihinsel dönüşüm, artık devletin tebaa, toplumsal yapı, kurumlar, su havzaları, geçitler, deniz yolla-

rı, ekilebilir alanlar, madenler gibi coğrafi imkânların toplamından oluşan bir politik varlık/aparat olarak görülmesine yol açmıştır. Bu devasa aparatın en verimli şekilde işletilmesi ve toplumsal gücün ortaya çıkarılması bir devletin diğer devletler karşısında var olabilmesinin yegâne yolu hâline gelmiştir. Bu bakımdan ordu ve eğitim yoluyla beden terbiye edilmesinin yanında devletin tüm potansiyeli ile uluslararası alanda varlığını koruyabilmesi için doğum ve ölüm oranlarının kontrol altına alınarak nüfusun denetiminin sağlanması, insanın sağlıklı ve olabildiğince uzun süre verimli bir şekilde üretime ve devletin savunmasına katılabilesine imkân verecek beden politikalarını gerekli kılmıştır. Bedenin disipline edilmesi olarak anatomo-politika ile nüfusun kontrol altına alınması ve bedenin verimli kullanılmasına yönelik sağlık politikalarının oluşturulması anlamında biyopolitikanın işletilmesi, yönetici erkin biyoiktidarına imkân vermiştir (Foucault, 2007: 102-103).

Biyopolitika kavramının felsefi arka planı antik Yunan düşüncesine kadar uzanmakla beraber çağdaş dönemin ilk temsilcileri arasında, hayat kavramını sağlıklı, doğru ve iyi yaşama çerçevesinde ele alan Schopenhauer, Nietzsche, Bergson, Dilthey gibi hayat felsefecileri (*Lebensphilosophen*) bulunmaktadır (Lemke, 2014: 25). Bu düşünce dünyası içinden ilk defa biyopolitika kavramını gruplar ile sınıflar arasında hayatta kalma mücadelesi olarak Rudolf Kjellen (1920: 94) tanımlamıştır.

Biyolojik belirlenim çerçevesinde politika yapma düşüncesinin karşısında yaşamın, politikanın nesnesi olduğunu savunan bir yaklaşım da vardır. 1970'li yıllarda gelişen çevrecilik hareketiyle birlikte insanın varoluşu için gerekli doğal yaşamın politik tedbirlerle korunmasını da içeren yeni bir politik anlayışla biyopolitika kavramının içi doldurulmuştur. Çevre kirliliğinin önlenmesi, türlerin korunması, kıtlık, doğal su kaynaklarının sürdürülebilir kullanımı gibi biyopolitik konulara, türler arası DNA transferinin gerçek-

leştirilmesi, ilk tüp bebeğin doğması (1978), klonlama ve taşıyıcı anneliği mümkün hâle getiren biyoteknolojik gelişmelerin de eklenmesiyle biyopolitika kavramının içeriği sadece çevre sorunlarını değil aynı zamanda insanın geleneksel varoluşuna yönelik daha önce ortada olmayan tehlikeleri de kapsayacak şekilde genişlemiştir (Lemke, 2014: 45).

Son 70 yıldır biyoteknoloji alanındaki gelişmelerin insanın maddi ve manevi varoluşuna yönelik “tehdidi”, biyopolitikanın dikkatini üremeye yardımcı teknolojiler, insani üremenin rasyonelleştirilmesi, bireysel sağlığın yönetimi, nöroloji, insan genetiği araştırmaları, estetik müdahaleleri de içeren beden politikalarına yönlendirmiştir (Waldschmidt, 2003: 147). Bu yeni içeriği ile biyopolitika, teknolojik açıdan imkânlı hâle gelenin ya da gelmesi muhtemel teknolojinin nasıl sınırlandırılması gerektiğini tartışıp karar veren (van den Daele, 2005: 7), bilimsel özgürlük ile etik arasındaki gerilimi azaltmaya çalışan bir alan hâline gelmiştir. Böylece biyopolitika, alışlagelmiş insan varoluşunun ve toplumsal yaşamın sınırlarının nasıl belirleneceği konusunda bilimi denetleyici ve düzenleyici bir rol oynamaktadır. Üstlendiği bu denetleyici ve sınır koyucu rolü oynarken, bir yandan devletin biyoiktidarını arttıracak bilimsel özgürlükleri, uluslararası pazar rekabetini, sağlık ekonomisini, nüfus politikasını ve kapitalist üretim ilişkilerini göz önünde bulundurmakta, diğer yandan da devletin varoluş sebebini oluşturan toplumun, dolayısıyla bireyin, alışageldik rolünün teknoloji aracılığıyla değişimini, biyoteknolojinin insan ilişkilerinde, aile kurumunda hatta insani varoluşta gerçekleştirebileceği muhtemel yıkıcı dönüşümü dinî ve etik ilkeler üzerinden dikkatlice incelemektedir. Biyoteknolojik gelişmelerle imkânlı hâle gelen embriyonik kök hücre araştırmaları, klonlama, tüp bebek uygulamaları, embriyolar üzerinde yapılması mümkün genetik seleksiyon, taşıyıcı annelik uygulamaları birey ve toplum açısından devletin dikkatle değerlendirmesi gereken bilimin uygulama alanlarıdır.

1960'lı ve 1970'li yıllarda Vietnam Savaşı, ırk ayrımcılığı, kürtaj yasağı, sivil itaatsizlik, cinsel hayatın serbestleşmesi, kitle imha silahlarının kullanımı, çevre tahribatı ile biyoteknoloji alanındaki hayvan deneyleri, organ nakli, tüp bebek uygulamaları ve genetik araştırmaları sonucunda ortaya çıkan yeni etik sorunların, geleneksel etiğin doğru ve mutlu yaşama yönelik normatif spekülasyonlarıyla çözülemeyeceğini yeni nesil etik kuramcılarına göstermiştir. Teknolojinin imkânlarıyla gündelik hayatta meydana gelen hızlı değişim ve politik hareketlilik, yerelde ve uluslararası alanda yaşanan ahlaki sorunlara dair mesafeli, akademik ve soyut önermelerden ziyade insanın, toplumların ve devletlerin günlük olarak karşı karşıya kaldıkları tekil fenomenler karşısında “pratik” bir etik reçetenin hazırlanmasını zorunlu kılmıştır. Böylece sosyal bilimlerde ahlak felsefesinin özerk bir dalı olarak pratik etik doğmuştur (Stoecker vd., 2011: 4-5).

Pratik etik, medya, siyaset, tıp, eğitim vb. insanlarla günlük etkileşim içindeki mesleklerin uygulanmasında yaşanan etik sorunlara normatif kurallar koymanın yanında hayvan hakları ve toprak etiğini de içeren çevre etiği, eşcinsellik ve cinsel özgürlüğün yer aldığı cinsellik etiği ve kürtaj, ötenazi, embriyonik kök hücre araştırmalarını inceleyen biyoetik gibi alanları da içine alarak etik sorunlara “pratik” çözümler aramaktadır. Bunu yaparken, teleolojik ve deontolojik etik, erdem etiği ve dinî ahlak gibi “geleneksel” normatif kuramlara, ama aynı zamanda metaetik kaynaklara da başvurmakta, bu kuramlardan epistemolojik anlamda faydalanıp, bu kuramlardaki normların gündelik hayattaki etik sorunlara uygulanmasını yöntem olarak belirlemektedir. Geleneksel etikten farklılık taşıyan pratik etik, gündelik tikel olaylara ve bunların gerçekleştiği bağlamlara daha fazla önem atfetmekte, etik sorunlara sadece felsefe alanından değil, psikoloji, sosyoloji, tarih ve biyoloji gibi diğer disiplinlerden de yardım alarak (Cevizci, 2013: 28-29) daha “somut” çözümler bulmaya çalışmaktadır (Piper, 1999: 86).

Biyoteknolojilerin yarattığı etik ikilemler, pratik etiğin alt dalı biyoetik tarafından incelenmektedir. Biyoetik, biyoteknolojik gelişmeler sonucunda mümkün hâle gelen embriyonik kök hücre araştırmaları, klonlama, tüp bebek uygulamaları, embriyoların genetik seleksiyona tabi tutulması (*olumlu öjenik*), taşıyıcı annelik vb. uygulamaların ahlaki boyutunu incelemektedir. Bu çalışmada, biyoetik konular öncelikle, laboratuvar ortamında hayatın başlangıcını simgeleyen embriyonun muhtemel onuru ve hakları bağlamında ele alınmıştır. Akabinde, tüp bebek uygulamaları, taşıyıcı annelik, klonlama, “sağlıklı” ve “kaliteli” embriyoların ayıklanarak anne adayına transferi, gebeliğin istemli sonlandırılması gibi son dönemde etik açıdan tartışılmalı hâle gelen konular incelenmiştir. Nihayetinde embriyonun laboratuvar ortamında oluşturulması sonucu insan eliyle başlayan ve hamilelikle devam eden yaşam döngüsünün yine insan eliyle sonlandırılması olan ötenazi etik açıdan tartışılmıştır.

Bahse konu biyoetik konular, diğer pratik etik ikilemler gibi öncelikle teleolojik ve deontolojik etik bağlamında ele alınmaktadır. Bilimsel ve teknik gelişmelerin bireylere, topluma ve devlete sağlayabileceği faydalar sebebiyle bilimsel araştırmaların özgürce sürmesini isteyen faydacıların, araştırma merkezlerinin, ilaç ve patent firmalarının, hastane zincirlerinin, üniversitelerin ve hekimlerin karşısında embriyonun insan olduğunu kabul eden, dolayısıyla embriyoya insan onuru ve haklarını aktaran deontolojik yaklaşım vardır. Bu yaklaşım, biyoteknolojilerin sağlayabileceği faydalara da şüpheli yaklaşım, muhtemel faydalar uğruna insan sayılan embriyoların araçsallaştırılmasına karşı çıkarak insan embriyoları üzerinde yapılacak deneylerin yasaklanmasını salık vermektedir. Kıta Avrupasının hukuk yapım süreçlerinde ve biyopolitik uygulamalarında güçlü bir şekilde hissedilen deontolojik yaklaşımın teknolojik gelişmelere şüpheli bakışının temelinde İkinci Dünya Savaşı'nda Nazi doktorlarının yaptıkları insanlık dışı araştırmalar ve Alman ırkının arındırılması kapsa-

mında gerçekleştirilen olumsuz öjeniğin yarattığı travma yatmaktadır. Aynı zamanda savaşların teknolojiye ivme kazandırdığı gerçeği bir yana, teknolojinin insanlığın yıkımı pahasına her daim savaşlarda kullanılması da biyoteknolojilere şüpheci bakışın sebepleri arasındadır. Katolik Kilisesi de mevcut toplumsal düzenin altüst olması tehlikesini barındırmasından ve kutsal sayılan insanın maddi ve manevi varlığında meydana getirebileceği muhtemel tahribattan ötürü, kadim geleneğine uygun olarak, biyoteknolojiye eleştirel yaklaşmaktadır.

Bilime eleştirel yaklaşan cephenin diğer temsilcileri arasında bilimin, toplumu kontrol eden siyasi ve ekonomik güçler tarafından, özellikle askerî silahlanma, muhaliflerin gözetlenmesi, çevrenin endüstrileşmeyle tahribi ve popüler kültür aracılığıyla kitlelerin kontrolünde kullanıldığını iddia eden akademik sol gruplar yer almaktadır (Gross ve Levitt, 1998). Biyoteknolojilere yönelik Batı'da yaşanmış ve Batı'ya özgü tarihsel, sosyolojik, kültürel, dinî ve ekonomik travma ve kaygılardan hareketle geliştirilen lehte ve aleyhteki etik kuramlar ve biyopolitikalar günden güne bilim ve teknolojiyi daha çok etik gerilimlere maruz bırakmaktadır.

Batı'nın tarihselliğinden¹ dolayı çatışan etik ve bilimin, bu çatışmalı durumunun yeniden gözden geçirilip biyoiktidarın birey ve toplum için muhtemel olumlu biyopolitikalar oluşturabilme imkânının araştırılması okuduğunuz kitabın ana konusudur. Bu minvalde bu çalışma, Batı'nın tarihselliğinden kaynaklanan travmalardan arınık bir şekilde biyoteknolojinin ortaya çıkardığı etik ikilemlere yönelik yeni bir etik yaklaşımın araştırılmasını hedeflemektedir. Alternatif biyopolitikaların art alanını oluşturabilecek yeni bir biyoetik yaklaşımın meydana çıkarılabilmesi amacıyla öncelikle, Batı tarihselliğinde ve düşünce dünyasında yöneten-yönetilen iliş-

¹ Burada verilen tarihsellik kavramsallaştırması, bir medeniyetin/devletin/ulusun tarihte yaşadığı tüm dinî, toplumsal, kültürel, bilimsel, ekonomik ve uluslararası olgular ve bunların bir bütün olarak o medeniyeti etkileyerek şekillendirmesi anlamında kullanılmaktadır.

kileri, birey-toplum-devlet bağlamında hukuk yapım süreçlerinin dönüşümü ve buna ahlakın/etiğin etkisi analiz edildi. Araştırmada ayrıca yeni bir etik/biyoetik anlayışın nüvesini barındırdığı düşünülen İslam düşünce dünyası ve tarihselliği incelendi. Batı ve İslam tarihselliği birbirlerine alternatifler olarak karşılaştırılmamış, her iki medeniyetin dinin, felsefi düşüncenin, kültürün, ekonominin ve etiğin etkisinde yaşadığı yöneten-yönetilen ilişkilerindeki dönüşümler bağlam (kontekst) odaklı çalışıldı. Böylece yöneten-yönetilen ilişkisinin birey/toplum-hukuk-devlet düzleminde meydana gelen değişimine yoğunlaşmış şekilde sorun odaklı (Burke, 2014: 54) bir tarih incelemesi gerçekleştirildi. Böylece kronolojik bir düzenlemenin tematik okuması yapıldı.

Batı ahlaki değerlerinin ve hukukunun özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra artan ve 1990'lardan itibaren küreselleşme ile hız kazanan bir şekilde evrensel ilkeler olarak tüm dünya devletlerine yayılması/dayatılması, Batı kültürüne sahip olmayan toplumlarda kimlik krizlerine yol açmakta, birbiriyle çelişen ya da uyum içinde olamayan ahlaki değerlerin üstlenilmesi ise toplumda ve bireylerde çelişkili yaşam biçimlerinin doğmasını beraberinde getirmektedir. Benzer çelişkiler, teknolojinin tıp alanında kullanıldığı kök hücre araştırmaları, tüp bebek uygulamaları, taşıyıcı annelik, ötenazi gibi toplumsal ahlak ve dini inanışla irtibatlı meselelerde de ortaya çıkmaktadır. Yerel kültürel değerlerin, bu tür sorunlu alanlara yönelik geliştirilecek ahlak kuramlarına ve hukuk yapım süreçlerine dâhil edilmesi, toplumsal ve bireysel çelişkilerin en aza indirilmesinde önemli katkılar sunabilecektir. Bu bakımdan, çalışmanın ilk iki bölümünde ortaya konduğu üzere, Batı dünyası ile İslam dünyası arasındaki sosyolojik, kültürel, iktisadi ve fikrî farklılıklar göz önünde bulundurularak biyoteknolojik gelişmelerin ortaya çıkardığı yeni sorun alanlarına yönelik kaynağını yerelden alan alternatif yaklaşımların önerilmesi elzemdir.

Muhtemel yararları ve zararları bünyesinde barındıran biyoteknolojilerin, insan ve çevreye getireceği yararlar engellenmeden, ancak insan onurunun korunmasını ve insanın araçsallaştırılmasının önlenmesini de sağlayacak şekilde (biyo)politik olarak düzenlenmesi gerektiği aşikârdır. Burada ortaya çıkan asıl sorun, yapılacak biyopolitikaların, “evrensel” ilkeler adı altında Batı merkezli bir etik anlayışla, ağırlıklı olarak Batı’da cereyan eden dünya savaşları gibi tarihsel yaşanmışlık, Nazi dönemi travmaları ve Yahudi-Hristiyan sosyokültürel arka plan göz önünde bulundurulurken mi düzenleneceği, yoksa her ulusun kendi kaderini tayin hakkının muhafazası kapsamında evrensel etiğe katkı sunmakla birlikte yerel ahlak anlayışlarının temelinde alternatif biyopolitikaların mı yapılacağıdır. Bu çalışma, böyle bir katkının, İslam hukuk ve düşünce geleneğindeki ilahi gaye (*makasid*) dikkate alınarak maslahatın (*mesalih-i mürsele*) gözetilmesi yaklaşımından çıkarılabileceğini önermektedir.²

Maslahat, insanın gündelik hayatında karşılaşılabileceği olaylar karşısında zarardan kaçınarak yararlı olana ulaşma (*cel-i menfaat ve def-i mazarrat*) anlamını taşır. Maslahatın, bir eylemin ilahi emirlerin amacına (*gai yorum*) uygunluğundan hareketle uhrevi olan ve ikilemde kalınan eylemlerden insanların faydasına dokunanın tercihi anlamındaki dünyevi iki boyutu bulunmaktadır. Burada önce çıkan iki kavram, ilahi gaye istikametinde ve insana topluma yarar sağlayacak işler bağlamında maslahat üzere eylemde bulunmaktır. Kabaca yapılacak bir karşılaştırmada makasid ve maslahat kav-

² İslam hukukunun ilk genel düzenlemesi olan *Mecelle*’nin birçok maddesinde makasid ve mesalih-i mürseleden çıkarılan önermeler görmek mümkündür. Bunlardan bazıları; Bir işten maksat ne ise hüküm ona göredir. (Madde 2), Akitlerde itibar makaasit ve maaniyyedir, elfaz (lafızlar) ve mebaniyeye (açıklamalar) değildir. (Madde 3), Zaruretler, memnu (yasak) olan şeyleri mubah kılar. (Madde 21), Meşakkat (zorluk) teysiri (kolaylığı) celb eder. (Madde 17), Zarar-ı âmî (genel zarar) def için zarar-ı has (özel zarar) ihtiyar (tercih) olunur. (Madde 26), Ehven-i şerreyn ihtiyar olunur. (Madde 29), Âdet muhakkemdir. (Madde 36), Ezmanın (zamanın) tagayyürü (değişmesi) ile âhkâmın tagayyürü inkâr olunamaz. (Madde 39), Raiyye yani tebe’a üzerine tasarruf maslahata menuttur. (Madde 58).

ramları sonuç odaklı teleolojik etik ve faydacı etikle irtibatlandırılabilir. Ancak İslam düşüncesinde eylem, niyetle amelin bir bütünlük gösterdiği durumdur. Draz (2009: 287-291), niyet kavramını, insanın bir eyleme geçmeye karar verdiği andaki şuuru manasında kullanmaktadır. Niyet, eylemle, fikrî ve psikolojik bir bütünlük taşımak durumundadır. Niyet ön planda olmakla beraber girişilen eylemin sonucunun hesaplanması da niyete dâhildir. Bu bakımdan iyi niyetle girişilen bir işte eylemin sonucu önemsizleşmezken, iyi niyetle gerçekleştirilen bir eylemin beklenmedik kötü sonuçlar doğurmasında da failin suçu bulunmamaktadır. Fail eyleme geçerken iyi niyetli olacağı gibi daha niyet aşamasında eyleminin tahmin edilebilir sonuçlarının da iyi olacağından emin olmalıdır. Niyet-amel bütünlüğünde, girişilen eylemin gerçekleşmesi sırasında öngörülemeyen sebeplerden kaynaklanan kötü sonuçların meydana gelmesinden fail sorumlu tutulmamaktadır. Böylece İslam düşüncesinin doğru eylem üzerine mülâhazası ne faydacı etikteki gibi sonuç ne de deontolojik etikteki gibi sonuçlardan bağımsız niyetlere bağlıdır. İnsan, günlük yaşamdaki eylemesini, iyilik/fayda merkezli bir şekilde niyet ve sonucun uyumlu bütünlüğünü gözeterek yapmak durumundadır.

İslam hukuk düşüncesindeki sonuç odaklılık ise sadece eylemin getirdiği sonuçlarda ortaya çıkan basit bir fayda-zarar hesabından ibaret değildir. Bu bakımdan İslam hukuku sonuç kavramından ziyade gaye kavramına odaklanmaktadır.³ Gaye, öncelikle dinî hükümleri illetleri bağlamında tek tek ele alarak hükümlerin altında yatan teleolojik yaklaşımı içermekte, ama aynı zamanda hükümlerin dil yapısının incelenerek ilahi maksadın ortaya çıkarılmasını da kapsamaktadır (Aşur, 1999: 34-38). Böylece gayede, ilahi emrin geliş sebebi, amaçladığı hedef, emrin muhatapları, zaman ve mekânın özellikleri önemli rol oynamaktadır.

³ Cüveynî (1028-1085), makasıdı, Allah'ın emirlerinin gayeleri olarak anlamayanın müçtehit olamayacağını belirtmektedir (Boynukalın, 1998: 17).

İslam âlimlerinin ilahi emirlerin gayesi bağlamında icma ettikleri canın, malın, neslin, dinin ve aklın korunmasından oluşan beş unsur bulunmaktadır. Bunların korunması, insanın yeryüzünde “iyi” ve “mutlu” bir yaşam sürmesinin de garantisidir (Aslan, 2018: 79). Cüveyni ve Gazali, gayenin temel unsurlarını zaruri (*zaruriyyat*), ihtiyaç (*haciiyyat*) ve güzellik (*tahsiniyyat*) olmak üzere üç başlık altında toplamıştır (Pekcan, 2003: 94). Din, can ve nesil, mal ve akıl gibi temel zaruri hususların korunması İslam dininin başta gelen gayesidir. Zaruri gayeler teminat altına alındığı takdirde, dinin yaşanmasını kolaylaştıran ve temel ihtiyaçlar dışında kalan yiyecek, içecek, barınma ve binek hayvanın iyilerinin kullanılması vb. Haciiyyat kısmına girmektedir. Tahsiniyyat kısmı ise zaruri ve haci unsurların yerine gelmesinden sonra güzel ve temiz elbise ile yemeklerin tercih edilebilmesi, sadaka verilmesi, nafile namazlarının kılınması gibi unsurları içerir. Hiyerarşik düzende işleyen bu üç temel meselenin tamamlayıcı unsurunu *mükemmilat* oluşturmaktadır. Örneğin yaşamın korunması gibi zaruri bir unsuru sağlamak amacıyla konulan *kıyas* mükemmilat çerçevesinde işletilmese faydadan çok zarar getirecek, dolayısıyla Allah’ın gayesinin dışına çıkılarak maslahat gerçekleştirilemeyecektir. Üst sınıfa mensup bir kişinin öldürülmesine karşılık daha alt sınıftan birine karşı kıyas uygulanması, adaletin sağlanamamasından dolayı kan davasını durdurmak yerine intikam ateşinin körüklenmesine yol açacaktır. Hükümlerin doğru uygulanması ancak Allah’ın gözettiği gayeyi bilerek ve gayenin altında yatan maslahata uygun karar vermekle mümkündür (Şatibi, 1990/2: 7-11).

Fayda anlamındaki maslahat, biri toplumsal (*el-maslahatul-amme*) diğeri özel fayda (*el-maslahat’ul-hassa*) şeklinde ikiye ayrılmaktadır. İslam dininin emirlerindeki toplumsal fayda konularında bireyler fert hüviyetiyle değil daha çok toplumun üyeleri olarak ele alınmaktadır (Aşur, 1999: 122-123). Böylece bireyin eylemesi değerlendirilirken özel faydanın yanında toplumsal faydanın da

gözetilmesi gerekmektedir. Örneğin; biyoetik tartışmaların merkez konularından biri olan tüp bebek uygulaması, İslam'ın gayeleri arasındaki neslin korunmasıyla doğrudan ilgilidir. Doğal yollarla çocuk sahibi olamayan çiftlerin biyoteknolojinin yardımıyla çocuk sahibi olabildiği uygulama, insan soyunun devamı (toplumsal fayda) için önemli olduğu kadar aile bağlarını güçlendirmesi ve çiftlere ebeveyn olma hazzını (özel fayda) vermesi bakımından da mühimdir. Ayrıca çocuk sahibi olamamaktan ötürü boşanacak çiftlerin önünü alması (hem toplumsal hem özel) gibi tali faydaları düşünüldüğünde makasıda dolayısıyla maslahata uygundur.

İslam hukuk düşüncesinde temelini bulan makasid ve maslahat fikrinin günümüz biyoetik sorunların çözümünde nasıl uygulanabileceğine dair başka bir örnek, tüp bebek uygulamaları öncesinde ebeveynlerin isteği üzerine uygulama sırasında çocuğun cinsiyet seçiminin yapılıp yapılamayacağını ahlaki bakımdan sorgulanmasıdır. Bir aile ilk çocuklarının ya da kız çocuğuna sahip ebeveynler bir çocuklarının da erkek olmasını isteyebilirler. Ancak bir ailenin kız çocuğa sahip olması dinin gözettiği neslin korunması gibi külli bir gayeyi engelleyici mahiyette değildir. Bir ailenin sadece kız çocuğuna sahip olmasının da bir milletin demografik özellikleri açısından önem arz etmediği göz önünde bulundurulduğunda erkek çocuğa sahip olma isteği ebeveynin ya da bir kişinin kişisel arzusu olan cüzi bir duruma işaret etmektedir. Gayelerin *külli* (toplumsal) oldukları ve *cüzi* (bireysel) hedeflerin külli olana bağlandıkları ölçüde anlamlı hâle geldiği düşünüldüğünde, bu tür tekil arzular, gaye odaklı maslahatın gözetildiği bir ahlaki önerme konusu olamamaktadır. Bunun yanında erkek çocuk istemenin toplumsal bir âdet olma tehlikesi, demografik dengenin bozulma riskinin yanında erkek çocuk sahibi olmanın bir statü meselesi hâline gelme riskini de barındırmaktadır. Her iki durumda da biyoteknoloji, maslahatın ortaya çıkarılmasına hizmet etmemekte, toplumsal zarara yol açıp mefsedete götürebilmektedir. Bu durumda

biyoteknolojinin tüp bebek uygulamalarında cinsiyet seçimi için kullanılmasının siyasi erk tarafından sınırlandırılmasına yönelik bir biyopolitik talep etik açıdan temellendirilebilmektedir.

Yukarıda İslam hukuk anlayışı ve yönteminden yola çıkarak biyoteknolojik uygulamaların doğurduğu bioetik sorunlara yönelik biri olumlu biri olumsuz iki etik önerme getirilmiştir. Böylece tarihsel süreçte Batı düşünce tarihinde vuku bulan, dinî kavramların sekülerleşerek etiğe dönüşmesine benzer şekilde İslam düşüncesinden yola çıkılarak etik temellendirmeler oluşturulmaya çalışılmıştır. Yerel tefekkürden hareketle evrensel etiğe katkı sunabilecek etik temellendirmeler aracılığıyla günümüzdeki bioetik konulara farklı yaklaşımlar sunarak alternatif biyopolitikaların imkânının araştırılması ve oluşturulması bu eserin ana araştırma konusudur.

Kapitalist üretim sistemi sayesinde teknolojinin küreselleşmesi, Batı orijinli bu teknolojilerin yarattığı etik sorunların da dünyanın geri kalanına kolayca taşınmasına yol açmaktadır. Teknoloji ve etik sorunların Batı orijinli olmasının doğal bir sonucu olarak bu sorunlara dair çözüm önerileri de Batı tarihselliğiyle yoğrulmuş dinî, kültürel ve geleneksel kaynaklardan müteşekkildir. Evrensel kabul edilen Batı etik anlayışı, Batı ile benzer teknolojileri kullanan, fakat Batı toplumlarıyla birebir örtüşmeyen etik ikilemlere sahip diğer toplumlara, alternatifini olmayan biricik bir değer şeklinde sunulmaktadır. Ancak benzer teknolojileri yerel dinî, kültürel ve sosyolojik farklılıklarından dolayı farklı amaçlarla, farklı gerekçelerle kullanan ve farklı etik kaygıları taşıyan toplumlara, Batı etik değerlerinin evrensel hakikat olarak dayatılması, Batı dışı toplumdaki yöneten-yönetilen gerilimini artırabilmektedir. Etik söylem üstünlüğünün, hukuk yapım süreçlerini ve geliştirilecek siyasaları yönlendirme gücü düşünüldüğünde, yerel ile uyumlu olmayan biyopolitikaların iktibas edilmesi, bilimsel ve teknolojik gelişmelerin Batı'nın yönlendirmesiyle sınırlandırılabilirdiği bir durum

oluşturmaktadır. Etiğin, iletişim teknolojisinin yoğun kullanıldığı demokratik toplumlardaki hukuk yapım süreçlerine ve biyopolitikalara etkisi göz önünde bulundurulduğunda, sunulacak alternatif biyoetik yaklaşımların aynı zamanda alternatif biyopolitikaları da içerecek şekilde ele alınması bu çalışmanın gayeleri arasındadır.

Kitabın üçüncü bölümünde, yöneten-yönetilen ilişkisinin, Foucault'nun da gösterdiği üzere, değişmesine rağmen ahlaki kökeninin Batı düşüncesinde bulunduğu anlatılmış, bunun yanında İslam düşüncesi temelinde alternatif bir etik yaklaşımın muhtemel nüveleri de sergilenmeye çalışılmıştır.

Eserin son bölümünde, biyopolitikaların art alanını oluşturan biyoetik tartışmalar Batılı eksende ele alınırken, aynı zamanda biyoetiğin inceleme alanına dair konulara İslam düşünce dünyası çerçevesinde yer verilerek alternatif bir biyoetik ve biyopolitikanın imkânı sorgulanmaktadır. Ayrıca üçüncü bölümde, Batı kaynaklı ana akım etik teorilerin yanında, biyoetik konulara yaklaşımda alternatif bir etik temellendirme yöntemi önerilmekte ve geliştirilmektedir. İslami kaynaklardan esinlenerek *embriyonun aşamalı potansiyelliği*, insanlar arası ilişkilerde ve eylemlerde *ve-sile* ve *nasip* kavramlarının etik bağlamda ele alınması ve ötenazi bağlamında *sorumluluk etiği* zaviyesinden yeni bir etik yaklaşım geliştirilmeye çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İNSAN DOĞASINDAN DEVLETE: İKTİDARIN SERÜVENİ